

УДК 378.035.6

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ: СУЧАСНИЙ АСПЕКТ

Кульчицький Віталій Йосипович
м. Тернопіль

У статті розглянуто соціально-педагогічні основи розвитку патріотичного виховання учнівської молоді у школах України; проаналізовано значення патріотичного виховання у становленні духовних та моральних норм і принципів школярів; зосереджено увагу на патріотичному вихованні як соціально і педагогічно організованому процесі формування особистості; зроблено висновки про багатогранність патріотизму та патріотичної свідомості молоді.

Ключові слова: патріотизм, патріотичне виховання, патріотична свідомість, учнівська молодь, соціально-педагогічний процес, самовизначення, особистість.

Патріотичне виховання є одним з пріоритетних напрямів в соціально-педагогічній доктрині України, так як сприяє формуванню у молоді високої патріотичної свідомості, готовності до виконання громадянського обов'язку.

На сучасному етапі становлення й розвитку Української держави проблема патріотичного виховання учнів набуває дедалі більшої актуальності. Необхідність її всебічного дослідження пояснюється насамперед поступовим зниженням у школярів інтересу до національних та історичних цінностей нашого народу, що не сприяє повноцінному формуванню й розвитку учнів як особистостей і патріотів своєї країни. У зв'язку з цим вимоги до патріотичного виховання знайшли відображення в Законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Концепції національно-патріотичного виховання молоді, Концепції патріотичного виховання учнівської молоді, Концепції громадського виховання особистості в умовах розвитку української державності, Програмі патріотичного виховання дітей та учнівської молоді, Національній доктрині розвитку освіти, Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI століття), Концепції національного виховання, а також міжнародних документах (рекомендаціях ЮНЕСКО «Про виховання в дусі миру», «Резолюції з прав людини», «Конвенції про права дитини»). Це зумовлює необхідність підвищення якості освіти і виховання, пошуку шляхів неухильного вирішення їх основних завдань: набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань народу, досягнення високої культури міжнародних взаємин, формування фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової культури.

В Українській державі, що сповідує європейські

цінності, патріотичне виховання має бути спрямоване на формування у молодого покоління національної свідомості, любові до України, турботи про благо українського народу, вміння цивілізованим шляхом відстоювати права й свободи громадян, сприяти громадянському миру та злагоді в суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літературних, у тому числі наукових, джерел дає можливість констатувати значну увагу науковців до проблеми патріотичного виховання учнівської молоді. Теоретичні основи патріотичного виховання знайшли висвітлення в працях І. Беха, М. Баки, К. Журби, Ю. Завалевського, О. Захаренка, П. Ігнатенка, В. Киричок, Б. Кобзаря, В. Новосельського, Ю. Руденка, В. Третякова, В. Фарфоровського, К. Чорної, Т. Шашла, О. Абрамчука, Т. Гавлігіна, О. Гевка, М. Качура, В. Кириченка, О. Киричука, В. Ковалю, О. Коркішка, В. Кузя, Б. Мисака, Р. Петронговського, О. Стьопіна та інших. У їхніх працях наголошується, що патріотизм є однією з найважливіших рис кожного зрілого громадянина. Він передбачає любов до Батьківщини, свого народу, рідної землі; сприяння розвитку України як суверенної, правової, демократичної і соціальної держави; готовність відстоювати незалежність, захищати її. Будучи інтегрованою якістю особистості, патріотизм охоплює емоційно-моральне й дієве ставлення до себе як патріота, рідної землі, своєї нації, матеріальних та духовних надбань Української держави.

Патріотичне виховання як соціокультурний феномен представлено в працях А. Бойко, В. Бондара, С. Гончаренка, О. Савченко, О. Сухомлинської та ін.

Важливими для нашого дослідження є праці таких вітчизняних педагогів як В. Сухомлинський, І. Ткаченко, О. Захаренко та інші. Проблему патріотичного виховання розглядали в контексті загального процесу виховання молодого покоління О. Вишневський, М. Євтух, І. Зязюн, М. Сметанський, М. Фіцула, Г. Шевченко та інші. Психологічні аспекти проблеми висвітлюють Б. Ананьєв, Л. Божович, О. Сафін та інші.

Метою нашого наукового дослідження є науково-теоретичне обґрунтування та визначення соціально-педагогічних основ розвитку патріотичного виховання учнівської молоді у школах України.

У сучасній педагогічній науці патріотичне виховання визначається як історично зумовлена сукупність ідеалів, поглядів, переконань, традицій, звичаїв та інших форм соціальної поведінки, спрямованих на

організацію життєдіяльності підростаючих поколінь, у процесі якої засвоюється духовна і матеріальна культура нації, формується національна свідомість і досягається духовна єдність поколінь. На думку І. Бега, патріотичне виховання також передбачає «широкі знання конституційних і правових норм, державної політики, сформованість патріотичних думок та дієвих заходів з відстоювання національних форм життєдіяльності і поведінки в усіх сферах суспільного життя» [1, с. 136]. Мета патріотичного виховання, як стверджують автори Державної національної програми «Освіта» (Україна ХХІ століття) [4], є формування національної свідомості, самосвідомості та патріотизму у вихованців різного віку.

Виховання – соціально і педагогічно організований процес формування людини як особистості. Суспільство як соціальне об'єднання людей може функціонувати і розвиватися лише за цілеспрямованої, систематичної та організованої роботи з виховання кожної особистості. Зупинення цього процесу – катастрофа для суспільства, внаслідок якої людина не змогла б піднятися до рівня особистості. Ще Я.-А. Коменський зауважував, що «зневага до виховання є кроком до загибелі людей, сімей, держав і всього світу» [1, с. 9]. Тому виховання з погляду суспільного розвитку є провідною сферою діяльності як окремої людини, так і людської спільноти. Завдяки йому людство забезпечує свою безперервність у соціальному розвитку.

Сьогодні перед суспільством і школою стоїть проблема розвитку особистості свідомого українського громадянина, який поєднує в собі національні риси та самобутність українського народу [8, с. 10]. І саме патріотичне виховання передбачає надання широкі можливостей для пізнання української історії, культури, традицій, звичаїв, мови, формування національної гідності, розвитку особистісних рис громадянина української держави.

Провідні завдання виховання школярів зумовлено пріоритетними напрямками реформування виховання, визначеними Державною національною програмою «Освіта» («Україна ХХІ століття»), до яких належать:

- формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати задля розквіту держави, готовності її захищати;
- забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, жінки-матері, культури та історії свого народу;
- формування високої мовної культури, оволодіння українською мовою;
- прищеплення шанобливого ставлення до культури, звичаїв, традицій; українців та представників інших націй, які мешкають на Україні;
- виховання духовної культури особистості; створення умов для вільного вибору нею своєї світоглядної позиції;
- утвердження принципів вселюдської моралі: правди, справедливості, патріотизму, доброти, працелюбності, інших добродійностей;
- формування творчої, працелюбної особистості, виховання цивілізованого господаря;
- забезпечення повноцінного фізичного розвитку дітей і молоді, охорони та зміцнення їх здоров'я;
- виховання поваги до Конституції, законодавства

- України, державної символіки;
- формування глибокого усвідомлення взаємозв'язку між ідеями свободи, правами людини та її громадською відповідальністю;
- забезпечення високої художньо-естетичної освіченості і вихованості особистості;
- формування екологічної культури людини, гармонії її відносин з природою;
- розвиток індивідуальних здібностей і талантів молоді, забезпечення умов їх самореалізації;
- формування у дітей і молоді уміння міжособистісного спілкування та підготовка їх до життя в умовах ринкових відносин [4, с. 63-64].

Як бачимо, патріотичне виховання учнівської молоді займає значне місце, в тій чи іншій мірі охоплюючи більшість напрямів виховання, адже патріотичне виховання – це сфера духовного життя, яка проникає в усе, що пізнає, робить, до чого прагне, що любить і ненавидить людина, яка формується (В. Сухомлинський [7, с. 207]).

Із змістової точки зору патріотичне виховання школярів в сучасних умовах – це, насамперед, «створення національної свідомості, належності до рідної землі, народу» [15, с. 109]. Цей процес має два етапи, що відповідно вказують на різні рівні засвоєння національних цінностей. На першому етапі здійснюється етнічне самоусвідомлення на основі засвоєння рідної мови, родинних звичаїв, традицій, національної міфології, фольклору, мистецтва; народних поглядів, переконань, ідеалів, загальноприйнятих норм поведінки тощо. На другому етапі – соціальне та громадсько-патріотичне самоусвідомлення – в процесі включення учнів у активну творчу діяльність, спрямовану на розбудову власної держави, її впорядкування і зміцнення; вивчення історії Вітчизни, героїки минулих епох, її культурної спадщини; відновлення різних елементів української культури у власній життєдіяльності; встановлення дружніх партнерських відносин з представниками інших країн та народів, культивування кращих рис української ментальності, розвитку самобутності кожної особистості тощо.

Предметами уваги патріотичного виховання на різних рівнях є «національна ідея, національна культура, рідна мова, історія народу і держави, самовизначення, самоідентифікація, категорії Батьківщини (мала і велика Батьківщина), лідери та герої народу, нації, держави, рідний край, місто, село, рідні мати, батько» [10, с. 18-19].

На сучасному етапі розвитку соціально-педагогічної системи патріотичного виховання основними проблемами є дотримання єдиних в державі поглядів на проблему виховання громадянина і патріота незалежної України, забезпечення єдності навчання, виховання й розвитку підростаючого покоління.

Суспільство потребує демократичного гуманістичного патріотизму. Демократичний – означає простий для розуміння і властивий широким верствам населення. Гуманістичний – дотримання національних та загальнолюдських цінностей та інтересів, повага конституційних прав і свобод людини та громадянина. Єдність демократичного і гуманістичного патріотизму має стати надійним фундаментом громадянського суспільства.

Проблеми патріотичного виховання громадян

України і, зокрема учнів, є надзвичайно актуальним на сучасному етапі розвитку нашої держави. У контексті подальшої розбудови суспільства виникає потреба у формуванні соціально активної, творчої особистості учня-патріота, від діяльності якого у майбутньому значною мірою залежатиме духовний розвиток і добробут Української держави [6, с. 37].

Чітке визначення ідеалів патріотичного виховання і ціннісних орієнтацій учнів сприятиме оптимізації цього важливого напрямку виховання та подолання негативних явищ у суспільній свідомості, зокрема відсутності у деякого з молодих людей чітких світоглядних основ поведінки і діяльності, байдужості до державних проблем, низького рівня моральності та культури.

Патріотизм – основа духовного становлення громадянина. Також «патріотизм – це серцевина людини, основа її активної позиції» [7, с. 216], окрім того патріотизм – це і соціально-історичне явище. Першоосновами патріотизму є усвідомлення родових зв'язків, обрядів, звичаїв. Основою патріотизму є певна система суспільних ідей, які визначають основні принципи розвитку нації. Патріотичне виховання учнівської молоді є актуальним, соціально важливим завданням, яке зумовлене потребами педагогічної теорії та практики [12, с. 24-27].

Слід констатувати, що виховання патріотизму – це складний процес і велике значення в ньому має соціальна освіта, яка дає учням громадянські засади, потребує від них активності, творчості та соціальної зрілості. Соціально-педагогічні основи патріотичного виховання формують світогляд молодого людини її громадянську свідомість, соціальну зрілість. Завдяки соціально-педагогічній освіті учень стає справжнім громадянином своєї держави, розуміє своє призначення в суспільно-політичному житті.

У філософському словнику патріотичне виховання розглядається як виховання, змістом якого є любов до Вітчизни, відданість, гордість за її минуле й сучасне, прагнення захищати інтереси Батьківщини. Це визначення актуалізує роль патріотичного виховання, оскільки саме через активну діяльність людини на користь суспільства виявляються її справжні почуття [13, с. 358].

Сучасне розуміння патріотизму характеризується різноманітністю і неоднозначністю. Багато в чому воно пояснюється складною природою даного явища, багатим його змістом і розмаїттям форм прояву. Крім того, проблема патріотизму розглядається різними дослідниками в різних історичних, соціально-педагогічних і політичних умовах, залежно від особистої позиції, відношення до своєї Вітчизни, від використання різних сфер знань. Майже повністю розкритий зміст даного поняття в монографії І. Кравцова: «Патріотизм – це любов до своєї Вітчизни; до рідних місць («землі батьків»), до рідної мови, до культури і традицій, до продуктів праці свого народу, до прогресивного суспільного і державного устрою. Патріотизм – це відданість своїй Батьківщині, готовність захищати її незалежності» [3]. І. Харламов розглядає патріотизм як взаємопов'язану сукупність етичних відчуттів і рис соціальної поведінки, що включає любов до Батьківщини, активну працю на благо Батьківщини, дбайливе ставлення до історичних пам'яток і звичаїв рідної країни, любов до рідних

місць, прагнення до зміцнення честі і гідності Батьківщини, готовність і вміння захищати її, мужність і самовідданість, братерство і дружбу народів, нетерпимість до расової і національної неприязні, пошану звичаїв і культури інших країн і народів, прагнення до співпраці з ними [11].

Особливе значення в дослідженні питань патріотичного виховання мають роботи В. Сухомлинського, який вважав, що школа повинна виховувати у молоді прагнення до беззавітного служіння Батьківщині, до активної суспільної діяльності. У своїх роботах педагог також указував і на складність у вихованні патріотизму, пояснюючи їх тим, що в повсякденному житті ми не зустрічаємося з мірою, за допомогою якої можна було б виявити цю «тяжко зрозумілу цінність» – патріотизм. Любов до Вітчизни стає силою духу тільки тоді, коли у людини відображені в свідомості образи, пов'язані з рідним краєм, мовою, коли з'являється відчуття гордості від того, що все це – твоя Батьківщина [14, с. 284].

Аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчив, що патріотичні почуття в дітей шкільного віку не виникають самі. Вони є результатом цілеспрямованого впливу на дитину ідеології, політики, мистецтва, соціального та суспільного устрою, виховної роботи сім'ї, школи та позашкільних закладів [2, с. 57].

Провідна роль у формуванні особистості належить сім'ї, яка відповідає за соціальне відтворення населення, за його національний, моральний, духовний розвиток, за створення певного способу життя. Зауважимо, що виховна місія сім'ї є особливою, тому що саме в ній формується характер дитини, її ставлення до навколишнього світу, до людей, до життя, до звичаїв і традицій, до Батьківщини. Тільки в сім'ї, за умови усвідомлення всього свого родоводу можливе соціально-педагогічне та національно-патріотичне виховання, саме в ній дитина проходить шлях від роду до народу і до нації.

Історичний досвід свідчить, що сама родина не може виховати особистість. Це можна зробити лише у тісному зв'язку з школою. П. Кононенко, Т. Усатенко зазначають, що «родина виховує члена держави, нації, школа – розвиває його» [5, с. 131]. Отже, школа повинна допомогти учневі стати особистістю. Для цього вона повинна знайти шляхи свого становлення як національного, державного закладу, який буде виховувати патріота, громадянина української держави з активною життєвою та соціальною позицією, люблячого свій народ і Батьківщину.

Виховання в української молоді патріотизму – одне з головних завдань сучасної школи. Учителі, соціальні педагоги, усвідомлюючи національні джерела патріотизму, мають шукати нові шляхи розв'язання проблем патріотичної вихованості школярів які на нашу думку і полягають у соціально-педагогічному аспекті патріотичного виховання.

Висновок. Аналіз становлення та розвитку соціально-педагогічних ідей патріотичного виховання свідчить, що патріотичне виховання – історично зумовлена сукупність ідей, поглядів, переконань, традицій, звичаїв та інших форм соціальної поведінки, спрямованих на організацію життєдіяльності підрастаючих поколінь, у процесі якої засвоюється духовна і матеріальна культура нації, формується на-

ціональна свідомість і досягається духовна єдність поколінь. Патріотичне виховання також передбачає широкі знання конституційних і правових норм, державної політики, сформованість патріотичних думок та дієвих заходів з відстоювання національних форм життєдіяльності і поведінки в усіх сферах суспільного життя. Метою патріотичного виховання є формування національної свідомості, самосвідомості та патріотизму у вихованців різного віку.

Зміст патріотичного виховання забезпечує розуміння соціальних законів і проблем суспільства та шляхів їх розв'язання; розвиває здатність до соціальної творчості як умови соціальної адаптації, конкурентоспроможності й самореалізації особистості в ринкових відносинах.

Патріотичне виховання реалізується як планомірна виховна діяльність, спрямована на формування у вихованців почуття патріотизму, соціальної відповідальності. Воно включає розвиток любові до Батьківщини, національної самосвідомості й гідності;

дбайливе ставлення до рідної мови, культури, традицій.

Патріотизм – це відчуття гордості своєю вітчизною, її історією, звершеннями. Це прагнення зробити свою країну красивіше, багатше, міцніше, щасливіше – в цьому національна гордість і гідність народу, згуртованого патріотичними відчуттями як суспільним цементам. Патріотизм як піднесене відчуття, незамінна цінність і джерело, найважливіший мотив соціальної значущої діяльності, найповніше виявляється в особі, соціальній групі, що досягла вищого рівня духовно-етичного і культурного розвитку. Дійсний, духовний в своїй основі патріотизм припускає безкорисливе, беззавітне аж до самопожертвування служіння Вітчизні.

З цього випливає, що проблема соціально-педагогічних основ розвитку патріотичного виховання учнівської молоді у процесі навчально-виховної діяльності в загальноосвітній школі, є актуальною і має комплексний характер.

Література та джерела

1. Бех І. Виховання особистості: У 2 кн. / І. Бех. – К.: Либідь, 2003. Кн.1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. – 280 с.
2. Бех І. Особистісно зорієнтоване виховання: шляхи реалізації / І. Бех. – К.: ІЗМН, 1996. – 232 с.
3. Гнатюк В. Управління системою національного виховання учнів загальноосвітньої школи: Методичний посібник / В. Гнатюк. – К.: Оріона, 1998. – 143 с.
4. Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття). – К.: Райдуга, 1994. – 112 с.
5. Кононенко П. Концепція української національної школи – родини / П. Кононенко, Т. Усатенко // Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні. Педагогічні концепції. – К.: Школяр, 1997. – С. 123–133.
6. Кузьмінський А. Педагогіка у запитаннях і відповідях: Навчальний посібник / А. Кузьмінський, В. Омеляненко. – К.: Знання, 2006. – 311 с.
7. Ляшко Л. Виховання патріотичних почуттів молодших школярів у творчій спадщині В.О. Сухомлинського / Л. Ляшко // Школа першого ступеня: теорія і практика: Зб. наук. пр. - Переяслав-Хмельницький, 2002. – Вип. 4. – С.204-218.
8. Пащенко Д. Патріотичне і національне виховання – складові становлення громадянина / Д. Пащенко // Шлях освіти. – 2002. – № 1. – С. 9–14.
9. Педагогічна енциклопедія. Т. 3 М.: Вид-во «Радянська енциклопедія», 1996. – 879 с.
10. Пономаренко Л. Виховання громадянськості у молодших школярів / Л. Пономаренко // Початк. шк. – 2001. – № 3. – С. 17–20.
11. Старікова К. Народні обряди і обрядова поезія / К. Старікова – Львів: Відділення пед. суспільства, 1994. – 150с.
12. Сухомлинська О. Сучасні цінності у вихованні / О. Сухомлинська // Шлях освіти. – 1996. – № 1. – С. 24–27.
13. Філософський словарь / Под ред. И.Т.Фролова. – М.: Политиздат, 1986. – С. 358.
14. Фіцула М. Педагогіка вищої школи: Навчальний посібник / М. Фіцула. – К.: Академвидав, 2006. – 420 с.
15. Яроцький Л. Роль традицій у патріотичному вихованні молоді / Л. Яроцький // Україна: минуле, сучасне, майбутнє: До 10-річчя незалежності України: [Матеріали обл. міжвуз. конф. Житомир, 30 трав. 2001 р.]. – Житомир, 2001. – С.109-115.

В статтє рассмотрены социальнo-педагогические основы развития патриотического воспитания ученической молодежи в школах Украины; проанализировано значение патриотического воспитания в становлении духовных и моральных норм и принципов школьников; сосредоточено внимание на патриотическое воспитание как социальнo и педагогически организованный процесс формирования личности; сделаны выводы о многогранности патриотизма и патриотического сознания молодежи.

Ключевые слова: патриотизм, патриотическое воспитание, патриотическое сознание, ученическая молодежь, социальнo-педагогический процесс, самоопределение, личность.

In the article social-pedagogical bases of development of patriotic education in student youth in schools of Ukraine has been considered; the value of patriotic education has been analysed in the developemnt of spiritual and moral norms and principles of schoolchildren; attention has been concentrated on patriotic education as socially and pedagogical organized process of forming of personality; the conclusion about many-sided nature of patriotism and patriotic consciousness of young people have been made.

Key words: patriotism, patriotic education, patriotic consciousness, student's young people, social-pedagogical process, self-determination, personality.